

A történettudományt művelni csak elkötelezetlen kíváncsisággal szabad, de a Történelmet megérteni csak a személyes érdekeltég vállalásának kockázatával lehet. Személyességről beszélek, nem szubjektivitásról. Nem az egyéni szándékok, értékszempontok, világképek, meggyőződések hitigazságát emelem tehát az adatok, a folyamatok és összefüggések valósága fölé, csupán a saját tapasztalatainkról leválasztott „objektív tények” értelmezhetőségében kételkedem. Hiszen ha az élményeinkről akarunk beszámolni, éppúgy nem tehetjük azt a velünk történetek előzetes felidézése nélkül, mint ahogyan a történetek objektív valósága sem jelent semmit, ha azok kusza halmaza nem szerveződik élményvilágunk részévé. A személyes hitelű történetírás természetesen nem feltétlenül azt jelenti, hogy történelmi tapasztalatainkat életrajzunkba ágyazzuk, de azt igen, hogy megjelöljük azokat a világnézeti (ismeretelméleti, etikai, vallási) alapelveket, amelyek alapján az élményeink értelmezésére vállalkozunk. Ezt tesszük akkor is, amikor a velünk történeteket a történetírás „nemzeti látószögéből” (Szűcs Jenő) értelmezzük, s akkor is, amikor a térségi-, illetőleg a globális folyamatok sajátos példájaként vizsgáljuk a hazai eseményeket. Egyszerre próbáljuk elhárítani azt a veszélyt, hogy a kaotikusnak látszó világfolyamatok végletesen determinált jövőképet vetítsenek elénk, s megóvni magunkat a magyarországi változások egyetemes jelentőségét „felnagyító” optikai csalódástól. Azok a kérdések ugyanis, amelyekre válaszokat keresünk, közvetlenül ugyan a politikatörténetre tartoznak, de legalább annyira érdeklik a történetfilozófiát is.

1989 júniusában, néhány nappal Nagy Imre újratemetése előtt az egyik budakeszi aktivistánkon keresztül azzal a kéréssel kerestem meg a katonai elhárítás egyik tisztjét, hogy adjak alkalmat egy bizalmas, négy szemközti beszélgetésre. Miután a 16-i rendezvény lebonyolításáért felelős ellenzéki párt, azaz az MDF vezetőségének tagja voltam, s ezért hivatali kötelességemnek tekintettem, hogy igent mondjak a kérésre, a találkozó létrejött. A Lánchídtól a Margit hídig sétáltunk végig a budai felső rakparton, hogy átvegyem a titkos üzenetet. Eszerint hírforrásom a titkosszolgálatokon belüli anarchia, s az ebből következő személyes kockázat veszélye miatt nem vállalkozott arra, hogy hivatali úton adja tovább az értesülését, az MDF iránti bizalma viszont arra bátorította, hogy rajtunk keresztül próbálja meg eljuttatni információját a belügyminiszterhez. Tudomására jutott ugyanis, hogy az egyik kerületi munkásór

(vagy rendőr-) laktanyában folynak az előkészületei annak az akciónak, amelynek célja a 16-i rendezvény karhatalmi erővel történő szétverése volt. A tömegben elvegyülő provokátorok feladata lett volna, hogy a Szépművészeti Múzeum zárt ajtóit mögött várakozó karhatalmi erőknek okot adjanak a beavatkozásra, s ezzel az MDF vezető ellenzéki pozícióját is megrendítsék. Noha tisztában voltam azzal, hogy maga a „hírközlés” is taktikai manőver lehet, melynek az a célja, hogy a párt elnöksége – megfontolva egy véres utcai harc kockázatát – álljon el a rendezvény szervezésétől, bejelentkeztem Horváth István belügyminiszternél, hogy tájékoztassam a történetekről. Ő azonnal fogadott, de úgy tűnt, hogy nem tulajdonít jelentőséget a beszámolómnak. Arról biztosított, hogy urai a helyzetnek, s tökéletesen kizárható, hogy az ő tudta nélkül bármilyen szervezkedés történhetne a „terepen”. Másnap felhívott telefonon, s csak egyetlen mondatot mondott: „Köszönöm, hogy felkeresett, nem volt fölösleges.” Június 16-án – ezt már tudjuk a történelemkönyvekből is – semmilyen incidens nem zavarta meg Nagy Imre és társai újratemetésének szertartását.

Németh Miklós mondja: „Számítottunk arra, hogy a Hősök terén tömegdemonstráció lesz. Magam azonban attól tartottam leginkább, hogy a román titkosszolgálat valami provokációt rendez. Egyetlen a sokaságba dobott kézigránát elég lett volna. Tudtam róla, hogy belügyesek elvegyültek a tömegben, magam azonban semmilyen más utasítást nem hagytam jóvá, mint hogy ezek ne a gyászolókra figyeljenek, hanem semlegesítsék az esetleges provokátorokat. A munkásórség pedig aznap szigorú megfigyelés alatt állt. Persze Kárpáti hadügyminiszter vállvonogatva azt mondta, ha ezek civil ruhában bemennek oda néhányan, akkor nem tud mit tenni, ezért nem vállalhat felelősséget. Amiben tökéletesen igaza is volt. Egy külföldi mérnylő, egy munkásőr, egy elvetemült ősbolsevik, aki úgy érzi, itt az alkalom – ez valóban káoszt okozhatott volna. Szovjet katonai provokáció lehetősége¹ is felmerült. Délután a 301-es parcellánál magyar katonai rendőrség biztosította a kordont, és ez nem a mi ötletünk volt. Ezt az utolsó pillanatban a TIB kérte, amely maga is tartott provokációtól.”

„A lakásomon a K-telefonon, amihez nem akárhik jutnak hozzá, azt a több alkalommal megismételt telefonüzenetet kaptam, hogy amennyiben elmegyek Nagy Imre temetésére, Király Bélával együtt fognak lelőni. És (...) amikor ezt fél 1-kor is megismétlik éjszaka, sőt: nincs az illetőben vagy illetőkben annyi tisztesség, hogy ezt a gyermeknek is megismétlik (...) hát én nem kívánok senkinek ilyen napokat és ezt a napot.”²

Korai lenne még, hogy e történet óta eltelt negyed évszázadnak a végső mérlegét megvonjuk, ahhoz azonban már elég tapasztalattal rendelkezünk, hogy a rendszerváltozás sajátosan magyar modelljében éppoly fontos szerepet tulajdonítsunk (1) a „békés átmenetet” megalapozó hazai feltételeknek, mint (2) az európai- és a világfolyamatokhoz való viszonyunk egyedülálló jellegének. Lássuk előbb

a hazai feltételek összefüggéseit.

Miután magyar átalakulást a legszembetűnőbben mérsékelt radikalizmusa és erőszakmentes jellege különbözteti meg a térség többi országában lezajlott hatalomvál-

tások módjától, minden negatívumát és pozitívumát a jogállami keretek közé „szorultságának” tényéből kiindulva érthetjük csak meg. Abból a tényből tudniillik, hogy a kommunista diktatúra végelgyengülése nálunk nem tömegmozgalmakhoz (miként Lengyelországban), statáriális akciókhoz (miként Romániában), véres etnikai konfliktusokhoz (miként Jugoszláviában), háborús pszichózishoz (miként a balti államokban) vagy az államhatárok átrajzolásához (miként – más-más „előjellel” – Kelet-Németországban és Csehszlovákiában), hanem az állampárt és az ellenzéki értelmiségi csoportosulások közötti megegyezésen alapuló rendszerváltozáshoz vezetett.

Ez a megegyezés bizonyára nem jöhetett volna létre, ha az állampárt egységes politikai tömbként állt volna ellen az ellenzéki nyomásnak. Hogy ez nem így történt, annak nem a fordulatot közvetlenül megelőző „platformosodás”, hanem a párt időben messzire nyúló belső pluralizálódása volt az oka. A Kádár-kori konszolidáció lényegéhez tartozó jelenség mélyebb elemzését ezúttal nem végezhetjük el, annyit mégis hangsúlyoznunk kell, hogy az MSZMP-polarizálódásnak több szakasza és több dimenziója is volt. Előbb az ortodox-moszkovita párt-elit és a „piaci szocialisták” elhatárolódása történt meg (Nyers – Biszku), később a reformszárny kezdett osztódni (Nyers, Grósz, Horn – Pozsgay, Németh), végül a rendszerváltó csapat (Pozsgay, Németh) is kétfelé vált: az egyik irányban a „reformkörösök” indultak el, akik az utolsó kongresszuson vereséget szenvedtek, a másikban az MDF-fel együttműködést kereső Pozsgay Imre és köre, hogy azután ez a platform is kisodródjon a Kádár-korszak nagy gyűjtőpártjának utódpártjából. Kevés elemzés született arról, hogy ez a bomlási folyamat hogyan determinálta az ellenzéki pártok sorsát, s azon keresztül az első két parlamenti ciklus kormánykoalícióinak összetételét is. Míg a legmélyebb gyökerű kulturális háttérrel és a legnagyobb társadalmi bázissal rendelkező MDF-nek a Pozsgay-iránnyal való együttműködése – az MSZMP belső erőviszonyainak drámai átrendeződése következtében – zátonyra futott, s ez a fejlemény az MDF-et a később időzített bombaként működő Kiszgadzákcal való koalíciókötésre kényszerítette, azidentitásválsággal küszködő szocialisták saját baloldali programjukat adták fel, hogy az ádáz ellenségükkel kötött kompromisszum révén szalonképessé váljanak a liberális demokráciák számára. Az első két parlamenti ciklus kényszerházassági egyértelműen az utolsó MSZMP-kormány idején történt külhatalmi nyomásgyakorlások következményei voltak. Pozsgay Imre pozícióját a hazai és a moszkvai (Gorbacsov-ellenes) „konzervatívok” gyengítették meg, Németh Miklósól pedig az IMF taktikája húzta ki a talajt. (Ezzel a külpolitikai feltételek kapcsán foglalkozom még.)

Ennek a „dióhéjba” tömörített összefoglalásnak tárgyunk szempontjából egyetlen lényeges tanulsága van: az MSZMP különböző irányzatainak, frakcióinak csaknem három évtizedre elhúzódó (1968–1998) konfrontációiban nagyobb szerepet játszott a riválisok egymásra utaltsága, együttműködési kényszere, mint az egymással való leszámolás szándéka. (Amikor majd – Németh Miklós és Grósz Károly párharcában – ez az alternatíva is felvillan, már nem a belpolitikai csatározás logikája, hanem a Szovjetunió magatartása kényszeríti békés keretek közé az eseményeket.) S az erő-

szakmentes átalakulás feltételének számbavételekor természetesen jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a körülménynek is, hogy a krízis legkiélezettebb szakaszában (1988–1990) az MSZMP arra a Németh Miklóstra bízta a miniszterelnöki tisztséget, akinek politikusi 'ars poeticája' a „modellváltás” békés levezénylése volt, s akivel a legnagyobb ellenzéki erővé duzzadó MDF elnöke, Antall József, korrekt együttműködést alakíthatott ki.

A békés átmenet lehetőségének megteremtésében persze az ellenzéki értelmiségi csoportosulások magatartásának éppoly fontos szerepe volt, mint a polarizálódó MSZMP-nek, ám kisebb-nagyobb mértékben valamennyi szereplőt felelősség terheli a rendszerváltás kisiklásáért. Hogy ez a felelősség hogyan oszlik meg az MSZMP, a

konzervatív jobboldal és a balliberális tábor között, azt külön tanulmányokban próbáltam elemezni,³ ezért ezúttal nem a két oldal pártpolitikai megítélésére, csupán a közös: értelmiségi felelősségük megállapítására teszek kísérletet.

Előzetesen meg kell jegyezmem, hogy *ebben a kérdésben* nem értek egyet az egyik legkoherensebb, és legőszintébb memoár főszereplőjével, Németh Miklóssal, aki azt tekinti a rendszerváltás „ösbűnének”, hogy az 1989-es kerekasztal-tárgyalásokon nem kerültek napirendre a gazdasági kérdések. Még csak azt sem tartom e mulasztás okának, hogy az irodalmárokkal, történészekkel (MDF), illetőleg jogászokkal és társadalomtudósokkal (SZDSZ) szemben elenyésző volt a magasan képzett ellenzéki közgazdászok száma. „Jól hangzott” ugyan az az érvelés is (az MDF-es Csengey Dénes részéről éppúgy, mint az SZDSZ-es Tölgyessy Pétertől), hogy valamiféle közösen kidolgozott program elmosná a határvonalat a gazdasági bűnökért felelős

MSZMP és az ellenzéki pártok között,⁴ az igazi ok azonban alighanem az volt, hogy a gazdaságfilozófiai problémák felvetése kielezte volna a mélyen rejlő ellentéteket mind a kormánypárton belül, mind a két nagy ellenzéki pártban. Felszínre került volna a reform-szocialisták ténylegesen baloldali, s az MSZMP-n belüli piacpártiak liberális programja közötti kibékíthetetlen ellentét, mint ahogyan felélénkültek volna – a még el sem csitult – viták az MDF harmadikutas és a nyugati orientációt sürgető ideológusai között. De térjünk vissza a „közös értelmiségi felelősség” problémájára!

Hogy miért kellett negyed évszázadnak eltelnie ahhoz, hogy ez a kérdés tárgyszerűen felvethető legyen, annak okát a késő Kádár-kori magyar értelmiség politikai kultúrájának anakronisztikus jellegében lelhetjük fel. Közlebbbről abban a körülményben, hogy – miután a puha diktatúra elfojtotta a társadalmi valóságra reflektáló diskurzus kísérleteit (a *Mozgó Világnál* szerzett szerkesztői tapasztalataim során vált ez *személyes* élményemé!) – a közügyekre irányuló gondolkodás a fogalmi absztrakciók világába tévedt, s ez nemcsak a hatalom-technikusok „hamis realizmusának” és a humán értelmiség „túlfeszített lényeglátásának” Bibó István-i ellentétét teremtette újra, hanem a marxista társadalom- és politikatudományok „fejlődését” is vakvágányra terelte. (Kírvívó példái lehetnek ennek egyfelől a „reformközgazdászoknak” a tudományuk légüres terébe sodródó elméleti erőfeszítései, másfelől az a kétkötetes gyűjteményes tanulmánykötet, amelyben a legtekintélyesebb tudósok próbálták felvázolni: hol van a *Helyünk Európában*⁵.)

Ezen a ponton egy sajátos tudattörténeti mozzanat fontosságát kell hangsúlyoznunk. Ha van jogosultsága annak, hogy a magyar rendszerváltozás kapcsán „eredendő bűnökről” beszéljünk, éppoly indokolt beismernünk, hogy az átalakulás külpolitikai feltételrendszerét és kultúratörténeti perspektíváját illetően politikus értelmiségiekként mi magunk is a saját hamis tudatunk áldozatai voltunk. Arra még lehet mentségünk, hogy nem rendelkezünk (nem rendelkezhattünk!) pontos információkkal a Szovjetunióban zajló belpolitikai folyamatokról, s hogy tájékozatlanságunk a szükségesnél olykor nagyobb óvatosságra intette a reformok – kormányon belüli és ellenzéki – híveit. Annak az ódiomát azonban senkire nem háríthatjuk, hogy igazolhatatlan illúziókat tápláltunk a liberális demokráciák, a kapitalista szabadverseny, s egyáltalán az euro-atlanti térséggel való – értékelvűnek tételezett – együttműködés lehetősége iránt.⁶ (Félreértés ne essék: ez a megállapítás nem a magyar külpolitikai orientáció *tényének*, csupán „levezénylésének” a kritikája!) Nem számoltunk az ezredfordulón váratlanul bekövetkező negatív globális folyamatokkal. Sem a humán diszciplínák művelőinek gondolkodásában nem vált meghatározóvá, sem a gazdaság-, a jog-, a társadalom- és gazdaságtudományok képviselőinek szellemi tájékozódásában nem játszott szerepet az a fajta *kritikai attitűd*, amelynek a nyugati konzervatív rendszerkritikusok által megfogalmazott érvei már ismertek voltak hazánkban is, s amely az ezredfordulóra már a posztmodern filozófiai, nyelv-, irodalom- és művészettudományi irányzatok között is erős pozíciót vívott ki magának. Sok szó esett köreinkben a modernitás kultúrkritikai vonulatának klasszikusairól (Schopenhauer, Spengler, Ortega, Huizinga, Szorokin, Lorenz, Heidegger, stb.), s a

kilencvenes években már Korten, Fukuyama és John Lukács művei is a közbeszéd tárgyai lettek, a rájuk való hivatkozások azonban inkább az elegáns, „művelt szkepticizmus” érveiként hangzottak el, s nem a tudatos politikai tájékozódást jelentették. Úgy is mondhatjuk, hogy azokat inkább egy sajátos világnézeti és értelmiségi magatartás megnyilatkozásainak tekintettük, s nem a jelenkori válságtünetek szakszerű diagnózisaként tartottuk számon. Elbűvölt bennünket a nyugati demokráciák vitathatatlan erénye, hogy tudniillik a mindenkori regnáló hatalom szellemi ellenzéke is egyetemi katedrákon, s a média nyilvánosságában fejthette ki álláspontját, s a kultúra szabadsága iránti patetikus elkötelezettségünk érzéketlenné tett a már globális méreteket öltő krízis körtüneteivel szemben.

Hogy melyek voltak azok a szemléleti elemek, amelyek nem jutottak el gondolkodásunk cselekvést is inspiráló ingerküszöbéig, annak illusztrálására álljon itt néhány – olykor marxizáló, olykor radikálisan antimarxista – posztmodern hatalom- és társadalomszerkezeti diagnózis!

„A szubjektumok, akik kedvéért varázstalanították és legyűrték a természetet, most elidegenedtek saját természetüktől. Minél inkább egy igazgatott társadalomban ölt testet az instrumentális ész, annál kevésbé lehet különbséget tenni a haladás és hanyatlás között.”⁷

„míg a szocialista típusú társadalom nyíltan elidegenedett (olyan értelemben, hogy ebben egyik humánszükséglet-típus sincs az igényelt szinten kielégítve, addig a liberális kapitalizmus *inautentikus* (abban az értelemben, hogy valójában nem kisebb elidegenítő hatását ügyesen elrejtí a konzumjólét és a belezólási látszat homlokzatai mögé, vagyis *manipulálja* az egyént és a társadalmat). *A nyílt elidegenedtség és az álcázott manipuláltság általában hajlamosak* egymás rovására terjeszkedni.”⁸

„Az amerikai szociológia nagy öregje, Daniel Bell már egy emberöltővel ezelőtt a *The Cultural Contradictions of Capitalism* (1976) című könyvének *The Crises of Belief* fejezetében megkülönbözteti „a technikai szerkezetekben, programokban, sőt intézményekben fellépő – és bár valós következményekkel járó, de reparálható – meghibásodásoktól *azokat a válságokat*, amikkel nem tudunk mit kezdeni, mert magában a hitbéli tartalmaikban keletkeznek.”⁹

Kulcsár Kálmán „Daniel Bell és Habermas 70-es években folytatott modernizációs vitájából azt emeli ki, hogy a Bell által elítélt „konzumhedonizmusban” implikált bomlási prognózis reálisabbnak bizonyult, mint a Habermas által védett „modernizációs projekt” perspektívája. Wallerstein centrum-periféria elmélete is régi ellentmondásokból eredezteti a jelen krízist. Így a periféria skizofrén helyzetéből, miszerint ez a világgazdaságba való szervesülés előnyére csak *emberi tőkéje rohamos amortizációjának* árán pályázhat.”¹⁰

„Az USA-ban hallgatólagos feltételezés volt, hogy a növekvő anyagi jólét feloldja az egyenlőtlenségből adódó feszültségeket és a tapasztalat folytonossága megoldásokat érlel *minden jövőendő problémára*. Nos, immár mindeme feltételezések *romokban hevernek*.”¹¹

„A kockázati társadalom központi jellemzője, hogy az egyszer elindított folyamatokat nagy naivitással anélkül hajtották tovább, hogy a következményekre gondoltak volna. A gyors fejlődés, a pénzáradat anyagtalansága és mindama feltétel, amit a *digitális kapitalizmus* maga számára teremtett, abszolút ellenőrizhetetlen következményeket váltott ki, olyan katasztrófák felidézésével, amelyek túlesnek a biztosítási elven.”¹²

„Míg a Szovjetunióban Sztálin bűneinek beismerése okozott (...) hitbéli összeomlást, addig az USA-ban: „maga az establishment tagadja meg saját intézményeinek legitimitását, főleg az a fiatal réteg, melynek normálisan az elit pozíciójába kellene belenőnie. E válság legfőbb következménye a *civitas* elvesztése, vagyis azé a spontán indíttatásé, hogy engedelmessédjünk a törvénynek, tartsuk tiszteletben mások jogait, *álljunk ellen a kísértésnek, hogy a közjó rovására magunk gazdagodjunk. A civitas* veszendőbe menetele pedig vagy azt jelenti, hogy az érdekek annyira polarizálódnak és a szenvedélyek annyira fellángolnak, hogy terrorizmus és csoport harcok robbannak ki és politikai anomia uralkodik, vagy azt, hogy minden közéleti interakció cinikus eljárássá válik, melyben a legtöbb hatalommal bírók nyereszkesnek a gyengék rovására.”¹³

A magyar szellemi közéletnek a nyugat-európai kritikai gondolkodáshoz viszonyított fáziskésése az egypártrendszer évtizedeiben persze nem járt különös kockázatokkal, hiszen az önvédő hatalmi struktúrát e tekintetben tökéletes immunitás jellemezte. A többpárt-rendszerű parlamentáris demokrácia – s ezzel a gondolat-, a szólás- és a sajtószabadság – alkotmányba iktatása után azonban új helyzet teremtődött: a *nyílt* egyeduralmi törekvéseket a rejtőzködő háttérhatalmak versengése váltotta fel. Ez a magyarázata annak, hogy az átalakulás első szakaszában a legkiélezettebb politikai harc a közvélemény, a közgondolkodás manipulálhatóságáért, a „hermeneutikai hatalom” megszerzéséért¹⁴, azaz a valóság értelmezésének a közmédiák birtoklása révén elérhető hegemon pozícióiért indult meg. S ebből az összefüggésből érthető az is, hogy az ország gazdasági elfoglalásában érdekelt pénz hatalmak minden segítséget megadtak azoknak az ellenzéki erőknél, amelyek emiatt nansen érdekeltek voltak a tömegmédiák manipulálásában. Nem az volt a céljuk, hogy a szűkebb értelmiségi csoportosulásokat érdeklő sajtószabadságot korlátozzák, hanem hogy a piaci érdekeiket szolgáló „fogyasztói társadalmat” korlátlanul befolyásolhassák. Hogy a magyar médiaháború (1990–1992) mögött elsősorban nem a hazai kultúra értékpreferenciáinak ütközését, hanem a pénz hatalmi pozícióikat globális méretűvé kiterjeszteni igyekvő piaci szereplők harcát kell látnunk, azt a Kulturális és Média-bizottság elnökeként szerzett tapasztalataim is bizonyíthatják.

Amikor a kereskedelmi csatornák elosztására készülve a Kulturális Bizottság illetékes albizottsága Berlusconi olaszországi médiabirodalmának tanulmányozását követően visszaérkezett Budapestre, a legnagyobb amerikai médiacég tulajdonosának egyik alkalmazottja bizalmas beszélgetésre kért. Egyetlen mondanivalója volt: „Maxwell úr azt üzeni, hogy akármennyit ígért is nekem (zsebre) Berlusconi, ők kétszer annyit adnának, ha biztosítani tudom előnyös pozíciójukat a pályázók között.”

Nem sokkal ezt követően a japán Fuji cég vezérkara látogatott meg, s elnökük Antall Józsefnek szóló csábító ajánlat közvetítésére kért. Hajlandók lennének az egész magyar államadósság terhét jelentősen mérséklő pénzügyi segítségre, ha garantálni tudnánk számukra az egyik (kereskedelmi) csatornát. Értesse meg Antall Józseffel, mondta az elnök, hogy az ajánlat és a kérés azért nem kezelhető külön, mert biztos piacuk csak akkor lehet az országunkban, ha nem kell sorban állniuk reklámidőért az amerikai televízióknál. Amikor megpróbáltam megnyugtatni, hogy tapasztalatom szerint egymással rivalizáló amerikai és európai pályázók közül is választhatunk, mosolyogva válaszolt: „akkor most beavatom egy titokba. Tudniuk kell, hogy minden nagyobb médiavállalat mögött amerikai tulajdonos és amerikai kommunikációs stratégia áll.”

E tapasztalatok birtokában igazat kell adnom a médiakutató Vass Csabának, aki szerint (szabadon idézem:) a sajtó, a könyvkiadás, az elektronikus média privatizációja látszólag a civil társadalom tulajdonává tette az államtól elhódított hermeneutikai hatalmi pozíciókat, s a többpártrendszerű demokrácia mintájára plurális szerkezetűvé formálta azokat. Valójában azonban e klasszikusan liberális modellel ellentétben pillanatok alatt végbement a kommunikációs intézményrendszer döntő hányadának globalizációja. Azaz nem pusztán a médiaipar infrastruktúrájának tulajdonjogát, illetőleg a reklámpiacon elérhető extraprofitot szerezték meg a multinacionális cégek birtokosai: a kezükbe került az információk szelektálásának, a világesemények értékelésének, riválisaik elhallgattatásának, saját érdekeik érvényesítésének, egyszóval a hermeneutikai hatalom gazdasági és politikai hatalommá konvertálásának közvetlen lehetősége is. („Előfordulhat – mondja Vass Csaba –, hogy [...] az értelmezési folyamat minden egyes szintjén ugyanazon erők különböző, de egymással összhangban lévő csoportjai működnek. Amikor ez az eset áll elő, olyankor a hermeneutikai totalitarizmus jelenségeivel állunk szemben.”¹⁵)

A médiahatalom kicsúsza a kormány, a parlament s egyáltalán a demokratikus intézmények ellenőrzése alól nem feltétlenül azt eredményezi tehát, hogy a rendszerváltozást előkészítő ideológiai ellenfelek egyike kommunikációs pozícióelőnyhöz jut, hanem azt, hogy szinte teljesen megszűnik a médiumokban az értékelvű diskurzus lehetősége. Az egymást kioltó – korszerűtlennek bizonyuló – értékelvű tradíciókkal szemben most kezdenek szervező erővé válni a nyers gazdasági, szociális és kulturális érdekek, s mind a kormányzó, mind az ellenzéki pártokban mély törésvonalakká mélyülnek a politikusi alkatokban és cselekvési programokban a kezdetektől megfigyelhető ellentétek. A kormánykoalícióban belül előbb Torgyán József és híveinek kilépése, majd Csurka István belső ellenzéki bevonulása, míg az ellenzék oldalán egyfelől a szocialisták „nemzeti baloldalának” perifériára szorulása, a balliberális erők térfoglalása, másfelől az SZDSZ Tölgyessy-féle szárnyának felszámolása, illetőleg a Fidesz kettészakadása jelzi a folyamat kezdetét. Az egyik oldalon a végtelenségig éleződik a politikai praxisból kisodródó vagy önként távozó, nemzeti elkötelezettségű írástudóknak (Csurka, Bíró, stb.) a globalizmus doktrinereivel (Kiss János, stb.), illetőleg saját tá-

boruk „megalkuvóival” („antallisták”) vívott eszmeharca, a másikon hatalmi pozícióba kerülnek az érdekelvű politizálás cinikusan elvtelen „hívei” (MSZP–SZDSZ koalíció). Az MDF felbomlását követően egyedül a liberálisaitól megszabaduló Fidesz tett kísérletet arra, hogy összhangot teremtsen a nemzeti elkötelezettségű, értékelvű és az euro-atlanti integráció követelményeihez igazodó érdekelvű politizálás között.

A világfolyamatok – és hazai következményeik

A rendszerváltozás kezdetén kedvező előjelek mutatkoztak. A békés átmenet feltételeit erősítette a magyar külpolitika váratlanul megnövekedett mozgásteret. Egyik oldalról a Budapest–Bonn kapcsolatok elmélyülése, a másiktól – és ez volt a döntő – a peresztrojka Szovjetuniója „szövetségi politikájában” bekövetkezett változás. (Az a körülmény tudniillik, hogy a magyar önállósulási törekvéseket Moszkva már nem tekintette a biztonsági érdekeibe ütközőnek.)

„1989-ben [...] volt az első próbálkozás, hogy a magyar adósság szerkezetét megváltoztassuk [...] Két országot láttam, amelyek erre partnerként szóba jöhettek, Nyugat-Németországot és Ausztriát. Náluk volt hajlandóság, mert látták, hogy a magyar kormány szinte hétről hétre milyen reformlépéseket tesz meg. Két-három tárgyalási forduló után politikai szinten a németek igent mondtak. Nemcsak a szövetségi kormány lépett fel hitel-nyújtóként, hanem egyes tartományok is, Baden-Württemberg és Bajorország.”¹⁶

„Egyedül a többpártrendszerre való áttérés adott hosszú vitára okot, amikor a magyar miniszterelnök a már jóval korábbi szovjet meghívásnak eleget téve március 3-án Moszkvában Gorbacsov főtitkárral tárgyalt. Gorbacsov nem értett egyet, a pluralitást egy párton belül tartotta helyesnek, de nem emelt vétót a magyar tervek ellen. Szigorú titoktartást kért ugyan a Németh által szóba hozott katonai kérdésekről, de elvben egyetértett azzal, hogy tárgyalások kezdődjenek a szovjet csapatok kivonásáról Magyarországról, és – jóval kevésbé elkötelezetten – megígérte, megvizsgálják a magyar területen tárolt nukleáris fegyverek visszavonásának kérdését is.”¹⁷

„Németh bejelentését, hogy a nyugati magyar határon le fogják bontani a műszaki zárat, Gorbacsov minden ellenvetés nélkül vette tudomásul. Gyanítható, hogy a szovjet vezető nem látta át, milyen következményekkel járhat a tervezett lépés.”¹⁸

Biztató volt tehát a magyar–nyugatnémet, illetőleg a magyar–szovjet kapcsolatok alakulása, ám az IMF-fel, illetőleg az USA-val kibontakozó együttműködésünkben már a rendszerváltozás előtt nyugtalanító fejleményeket konstatálhatunk. Jól jelzi ezt Németh Miklósnak az IMF-ről kialakított véleményének gyors változása.

Az 1982-es IMF tárgyalásokra így emlékezik vissza a miniszterelnök: „Az IMF-delegáció tagjai különben barátságosan váltak el tőlünk, nagyon jól értették, honnan fúj a szél, azaz, hogy politikai döntésről van szó. Nem akarták ránk tukmálni a pénzt, és mi sem ebrudaltuk ki őket, értettük egymást. Az sem felel meg az igazságnak, hogy ők a Valutaalap politikája szerint diktálni akartak, hogy a kölcsönökért kizárólagos feltételeket szabtak volna. Területről területre meg lehetett velük beszélni, hogy hol mit akarunk, mit tudunk tenni. Őket is érdekelték a mi javaslataink, ha láttak benne fantáziát, akkor meg lehetett velük egyezni, és áttérni a következő tárgyra. Főleg nem

ügynökök, senki ügynökei nem voltak hanem kitűnő közgazdászok, több hasonlót kívánnék Magyarországnak.”¹⁹

Hét évvel később már másképp ítéli meg az IMF-et: „1989 nyarán/.../ állandó küzdelmet folytattunk a fizetőképesség megtartásáért, nem kerülhettük ki az áremeléseket, megszorításokat, meg kellett birkóznunk az IMF kemény feltételeivel, melyeket minden igyekezetünk ellenére sem sikerült maradéktalanul betartanunk.”²⁰

1989 novemberében pedig, a Kohl kancellárnál tett villámlátogatása alkalmával arról beszél, hogy „az IMF *változatlanul* (kiemelés tőlem: K.F.) olyan feltételeket kíván ráerőszakolni az országra, amelyek lehetlenné teszik a kormány talpon maradását. Azok ugyanis olyan súlyos társadalmi konfliktusokat eredményeznek, amelyek a lakosság felháborodását és a kormánnyal szemben erőszakos fellépést válthatnak ki. Ezek az éppen most szerveződő konzervatív erők malmára hajtják a vizet.”²¹ (A „konzervatív erők” kifejezés itt a szabotázsakciókat tervező ’konzervatív’ MSZMP-tagokra utal!)

Az euro-atlanti együttműködés nehézségeire utaló előjelek a rendszerváltozás után csak súlyosbodnak.

Az USA-ban „Az 1980-as évtized végén valószínűleg stratégiai előrejelzés szerint hozták meg azt a döntést, amely szerint meg kell akadályozni, hogy az egyesült Németország bekebelezze Európát. Az európai egység német alapon történő megteremtését a balkáni háborúk, valamint a közép- és kelet-európai országokra erőltetett hibás, és óriási áldozatokkal járó piacgazdasági átmenet volt hivatva megállítani. A Kelet-Ázsia gyors gazdasági felemelkedésére vonatkozó forgatókönyv nyomán született meg az a stratégiai döntés, hogy rejtett gazdasági és pénzügyi háborúkkal meg kell állítani a kelet-ázsiai kistigrisek és Japán előretörését. Ugyancsak stratégiai előrejelzés alapján született meg – valamikor az 1990-es évek közepén – az a döntés, hogy már nem egy német irányítás alatti egységes Európa megakadályozása a fő cél, hanem az európai integráció kiszélesítése, sok új tagállam beléptetése, és ezen keresztül egy új hasadás beépítése az Európai Unió működésébe. Ez a régi és az új Európa közötti választóvonal. Ennek a stratégiai döntésnek a keretében támogatta Amerika az Európai Unió 2004. évi bővítését.”²²

„A jóléti piacgazdaságnak a nyugat-európai kontinentális ún. ’rajnai kapitalista’ változatának egzisztálását az időközben neoliberalissá vált USA-val szemben egészen Ronald Reagan elnökké választásáig nemzetközi jogilag az 1944-ben megkötött Bretton Woodsi Egyezmény biztosította, amelyet először 1971-ben egyoldalúan Nixon elnök mondott fel, majd pedig Reagan a maradék kihatását is teljesen felszámolta a világot egypólusú USA-uralmivá tevő politikájával. Az USA ekkor, összekapcsolva törekvéseit a Bretton Wood felszámolásával és a szovjet kommunista gazdaság- és katonapolitikai érdekszféra szétzúzásával, az amerikai érdekeket képviselő és az általa irányított nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezeteken, így a Világbankon (Worldbank), a Nemzetközi Valutaalapon (IMF), és a Szabad Világkereskedelmi Szervezeten (WTO) keresztül benyomult az Európai Unió (EU) és tagállamainak pénz- és árupiacába. Ezt oly módon tette, hogy az Uniót tagállamaival együtt bein-

tegrálta e szervezetekbe és ez által jelentősen korlátozta e szervezetek játékszabályain keresztül az EGK tagállamainak távol-keleti és közép-kelet-európai piacszerzési törekvéseit. Ezen kívül, a transzatlanti tőkének ez a behatolása az EU gazdaságába, az EU korábbi, welfaresociety-n alapuló áruorientált rajnai kapitalizmusát jelentősen globalitás irányába történő USA-érdekeltségű bankok diktálta liberális pénz- és áru-piacgazdaság irányába tolta.²³

Az amerikai stratégia utólagos ismeretében megismételhetjük: a rendszerváltozás leg súlyosabb kockázata csak jelentős „fáziskéséssel” tudatosult bennünk. Tudtuk, hogy a gazdasági, a pénzügyi, a szociális krízis prolongálódása, a növekvő nagyságrendű adósságállományunk miatti kiszolgáltatottság tartósan korlátozza önállóságunkat, de azzal nem számoltunk kellő időben, hogy politikai mozgásterünk kényszerű beszűkülése tökéletesen illeszkedik új szövetségeseink birodalomépítő programjához. Azok után kellett szembenéznünk az Európai Unió diktatórikusan centralizáló törekvéseivel – s ennek hátterében az USA új külpolitikai stratégiájával –, hogy önmagunk is elhittük, s a választókkal is elhittettük, hogy a nemzetek Európájához csatlakoztunk, s a Brüsszelnek átadott hatásköröket egy a miénknél fejlettebb bürokrácia fogja gyakorolni.

Körösényi András hívja fel rá a figyelmünket, hogy már a 90-es években léteztek olyan jog- és politikaelméleti törekvések, amelyek az integrációtól nem egy magasabb szintű felelősségi rendszer, csupán a hatalmi bürokrácia automatizmusának tökéletesedését várják. Míg „a szuverenitás hagyományos felfogása szerint, ha a tagállamok szuverenitásukat fokozatosan átruházzák az uniónak, akkor fokozatosan az EU válik a szuverenitás hordozójává, szuverén állammá”, az „új megközelítés szerint [...] Az Európai Unió létrejöttének a politikaelméleti újdonságát [...] éppen az adja, hogy magának a szuverén államiságnak a hagyományos fogalma bomlik fel. A szuverenitás eltűnik, elporlad. Az európai integráció előrehaladtával [...] nem a szuverenitás átadása történik, hanem a szuverenitás eredeti értelmében, mint végső és teljes hatáskör értelmében vett megszűnéséről, »elporladásáról« van szó. Az EGK, majd az EU nem szövetségi állam, de nem is államszövetség, hiszen már senki sem visel végső felelősséget, illetve mindenre kiterjedő felelősséget: sem a tagállamok, sem pedig az unió. Ez is mutatja, hogy új politikai szerkezet jön létre.”²⁴

Ez az új politikai szerkezet pedig nem pusztán a magyar érdekek nézőpontjából kérdőjelezi meg a rendszerváltozás értelmét. Miként Király Miklós fogalmaz: „Fennáll a kockázata, hogy ez az erőltetett európai identitásépítés [...] nem csökkenti, hanem inkább növeli az elidegenedést az európai integráció céljaitól a társadalmak egyes csoportjai körében.”²⁵

Jól látható ugyanis, hogy az „elporladó szuverenitás” teorémája nem a több évszázada – awesztfáliai béke (1648) óta – zajló társadalomtörténeti folyamatot írja le, hanem egy több évezredes hatalomszervezési elv megtagadását tűzik ki céljául. A belőle kirajzolódó program tudniillik nem abba a folyamatba illeszkedik, amelynek során a korábban abszolút hatalmat képviselő állam fokozatosan átengedi egyes hatásköreit a civil társadalom demokratikus intézményeinek, hanem azokat a kaotikus

Kandzsi Kalligráfia

állapotokat vetíti előre, amelyekben részint ellenőrizhetetlen „dematerializálódott hatalmak” – pénz-, információs és szimbolikus hatalmak (Szilágyi Ákos) és önjáróvá váló technológiai rendszerek (energetika, informatika, haditechnika, géntechnológia) (Evandro Agazzi), alakulnak ki, részint „egy új törzsiség, egyfajta posztmodern fragmentáció” erősödő tendenciái észlelhetők.

„A posztmodern törzsiség – amely átfogó értelemben használva /.../ magában foglal politikai követeléseket támazstó klánokat, ’nemzeteket’, entitásokat és etnikai csoportokat, amelyek magukat nem feltétlenül látják ’törzsinék’ – arra tör, hogy olyan politikai és jogi környezetet mozdítson elő, amely a létező szuverén államok felbomlásához vezet. Előmozdítja létező többnemzetiségű vagy multikulturális államok meghatározott népesség- vagy területrészeinek átadását annak érdekében, hogy új egynemzetiségű és egykultúrájú – azaz posztmodern törzsi – államokat alkossanak.”²⁶

Nem csodálkozhatunk azon, hogy amikor a pártállami rendszer összeomlását követő gazdasági és szociális krízis élménye kiegészült a nemzetállami intézmények tervszerű leépítésének tapasztalatával, új fejezet kezdődött a rendszerváltozás történetében. Megroppant annak a tábornak az egysége, amelyik a nemzeti-konzervatív-keresztény értékek jegyében szerveződött, s megszületett a saját céljainkkal nem egyeztethető integráció radikálisan kritikus narratívája. Megfogalmazódott a „külső összeesküvés” és a „belső árulás” vádja, s ez a vád a „falra festett ördög” természete szerint kezdett hatni. A hazai balliberálisok köreiből kifizetődő politikai üzletnek bizonyult fellépni a magyarországi „szélsőjobbaldali” erők aktivizálódásának veszélye ellen, a Nyugat hatalmi központjaiban pedig konkrét akcióprogramok („összeesküvések”) szerveződtek a magyar belpolitikai állóháború kínálta „szabadpiaci” lehetőségek kiaknázására. Cáfolhatatlan igazságok ezek, mégis megrévesztőek, mert elfedik a tény, hogy ti. a politika világának háborgó felszíne mögött nem a gazdaság, még csak nem is a kultúra válságjelenségeit, hanem – miként az a „dematerializálódott hatalmak” és az „új törzsiség” kibontakozó tendenciáinak ma már drámai erejű fenyegetéseiből látható – egy övveszélyes civilizációs „megatrend” (Varga Károly) elszabadulásának veszélyét kell konstatálnunk.

Nem azért kell tehát tartanunk a rendszerváltozás végzetes félresiklásától, mert egy új – számunkra gyakran kiszámíthatatlan és barátságtalan – nagyhatalom érdekeihez kell igazodnunk, hanem mert olyan szövetségi rendszer részeivé váltunk, amelynek láthatóan nincs következetes stratégiája a globális válságjelenségek kezelésére, s ezért a legkielezettebb konfliktushelyzetekben könnyen elveszítheti a kontrollt önmaga fölött.

A formálódó új rendszer külső pólusán – az euro-atlanti térségen belül – az erőviszonyok radikális átrendeződése játszódott le tehát, s ennek nyomán került sor az általunk követendő mintaként választott rendszermodell cseréjére: a *szociális piacgazdaság* magyar változatának megteremtése helyett az ún. *szabad piacgazdaság* feltételeihez kellett alkalmazkodnunk.

A Lisszaboni Szerződés Preambuluma még így fogalmaz: „Az Unió egy belső piacot hoz létre. Az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző *szociális piacgazdaságon* alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul.”²⁷

A Szerződés VIII. címének²⁸ 119/1. cikke már így fogalmaz: „a tagállamok és az Unió tevékenysége – a Szerződésekben előírtak szerint – magában foglalja egy olyan gazdaságpolitika bevezetését, amely a tagállamok gazdaságpolitikájának szoros összehangolásán, a belső piacon és a közös célkitűzések meghatározásán alapul, és amelyet *a szabad versenyen alapuló nyitott piacgazdaság* elvével összhangban valósítanak meg.” (A következő bekezdés újra használja ezt a megfogalmazást, a 120. cikk pedig azért ismétli meg, hogy hangsúlyosan utalhasson a 335. cikkre, mely szerint: „Az Unió valamennyi tagállamban az adott tagállam jogában a jogi személyeknek biztosított legteljesebb jogképességgel rendelkezik; így különösen ingó és ingatlan vagyont szerzhet és idegeníthet el, továbbá bíróság előtt eljárhat.”)

És mit mond a LSZ a szociálpolitikáról? Csak szándékokat deklarál, azok kötelező jellegére való utalás nélkül: „Az alapvető szociális jogokat, többek között az 1961. október 18-án Torinóban aláírt Európai szociális chartában, valamint a munkavállalók alapvető jogairól szóló 1989. évi uniós chartában meghatározott jogokat *szem előtt tartva*, az Unió és a tagállamok célkitűzése a foglalkoztatás, az élet- és munkakörülmények javítása – lehetővé téve ezáltal a fejlődési folyamat fenntartása mellett ezek összehangolását –, a megfelelő szociális védelem, a szociális partnerek közötti párbeszéd és az emberi erőforrások fejlesztésének elősegítése a tartósan magas foglalkoztatás és a kirekesztés elleni küzdelem érdekében.”²⁹

Igaz, a XI. cím 162. cikke létrehozza az Európai Szociális Alapot, de a 163. és a 164. cikkek elodázzák annak létrehozását.

Mondjuk ki határozottan: minden elemzés, amely ennek a nagyhatalmi stratégiának az ismerete nélkül idézi fel, s próbálja értelmezni a magyarországi rendszerváltozás eseményeit, csak tapogatózás a sötétben.

EPILÓGUS

Megkerülhetetlen a kérdés: a kényszerű kompromisszumok ily súlyos következményeinek ismertében lehet-e egyáltalán a „békés átmenet” előnyeiről, pozitívumairól beszélni? Ne abból az abszurd, történetietlen és morálisan sem vállalható felvetésből induljunk ki tehát, hogy nem lett volna-e szerencsésebb kimenetelű az egész rendszerváltozás, ha hősi halottakat is „produkál”? Csupán arra kérdezzünk rá, hogy kínált-e olyan alternatívát az ezredforduló Európája a nemzeti érdekérvényesítés számára, amely egy merészebb, radikálisabb, forradalmi akcióktól sem mentes belpolitikai fordulat révén lett volna megragadható? Ha nem akarjuk kitorölni az emlékezetünkéből a Nyugathoz való „felzárkózásunk” kijózanító tapasztalatait, ne késekedjünk kimondani: nem volt ilyen alternatíva. Nem azt jelenti ez, hogy nem

kellene a legszigorúbb önkritikával elemezni az egyetlen járható úton megtett lépés-einket, de azt igen, hogy felmenthetjük magunkat a kínzó és haszontalan önvád alól, miszerint már az első lépésünknel „utat tévesztettünk” volna. Csak ha eléggé elszántak vagyunk ehhez, akkor lehetünk képesek megkülönböztetni vállalkozásunk figyelmeztető tanulságait vállalható eredményeitől.

Lássuk hát: mennyiben könyvelhetjük el nyereségként, hogy az átalakulás vér nélkül zajlott le. Hogy érthetőbb legyen a kérdés, a múltidézésnek egy ritkán alkalmazott módszeréhez kell folyamodnunk. A történetírás értelemszerűen a megtörtént eseményekkel foglalkozik, ám olykor több tanulással szolgál, ha egy várható, mi több: fenyegető konfliktus elmaradásának okait kutatja. (Koscellek szerint „a múltnak egyszerre része az, ami megtörtént és az, ami lehetőségként benne volt, ám nem következett be.”³⁰) A magyar rendszerváltozás kezdetei több ilyen példával is szolgálnak.

Ilyen volt 1989 júniusában a Nagy Imre újratemetésének megzavarására előkészített titkosszolgálati akción túl, a bukása elől egy román–magyar katonai konfrontációba menekülni próbálkozó Ceausescu provokációs kísérlete, s végül a hasonló dramaturgiájú 1991-es barcsi incidens, a háttérben Milosevits-csel, s az akkor már háborúba sodródott Szerbiával. A román „forradalom” előestéjén lejátszódó eseményeket – a hazai közvéleményt sokkoló álhírt, miszerint Erdélyben pogromokat szerveztek a magyar lakosság ellen, s az álhír nyomán tervezett kétségbeesett válasz ötletét (hogy tudniillik az MDF szervezésében szabad csapatok vonuljanak be Romániába), Antall József erélyes fellépésével az utolsó pillanatban sikerült hatástalanítani. Javaslatára az MDF elnöksége (az Ó utcai székházunkból) Őt, Jeszenszky Gézátt és engem bízott meg azzal, hogy személyes találkozáson haladéktalanul kérjünk hivatalos tájékoztatást a külügyminisztertől. Horn Gyula a Bem rakparti irodájából a jelenlétünkben hívta fel Gorbacsovot és Golda Meiert, majd azzal bocsátott utunkra, hogy a szovjet és az izraeli hírszerzés szorosan követi a romániai eseményeket, s hogy nyugodjunk meg, mert a magyarok elleni pogromokról szóló álhírek nem a valóságról, „csupán” a román titkosszolgálat akcióiról szólnak. Az MDF elnökségéhez visszatérve a pártelnök (Antall) nehéz feladatot oldott meg, amikor a – Horn Gyulával, s a szovjet és izraeli titkosszolgálattal szemben egyaránt bizalmatlan – elnökséget meggyőzte a szabad csapatok szervezésének súlyos kockázatairól. Hasonló sorsra jutott 1991-ben az az ellenzéki sajtó által propagált kezdeményezés, hogy a magyar kormány katonai választ adjon a szerb provokációra. Az Országgyűlés a miniszterelnök javaslatára zárt ülést rendelt el, s ismét Antall József érveinek volt döntő szerepe abban, hogy a szerb–magyar konfliktus nem eszkalálódott. A két esemény minden részletét máig nem dolgozta fel a történetírás, s ezt a mulasztást itt én sem pótolhatom. Felidézek azonban egy párt diplomáciai epizódot annak bizonyítására, hogy a románok titkosszolgálati akciója 1989 decemberében súlyos veszélyt jelentett országunk számára. 1990 januárja végén egy három tagú MDF-delegációval (Elek István és Molnár Gusztáv voltak a társaim) elsőként utaztunk a „forradalom” utáni Bukarestbe, hogy felvegyük a kapcsolatokat az akkor alakuló konzervatív pár-

tokkal. A volt állampárttól „megörökölt” székházban Gelu Vojko Voiculescu – az a politikus, aki Ceaușescu kivégzését vezényelte – fogadott bennünket, s avatott be a megölt diktátor végnapjainak néhány kulisszatitkába. Ő vázolta fel a decemberi provokáció háttereként a diktátor utolsó hatalommentő kísérletét: a szükségállapot elrendelését a „remélt” magyar fegyveres határsértésre hivatkozva. Akkor sem volt, s – Ceaușescu 1989 nyarán tett fenyegető kijelentéseinek utólagos ismeretében – ma sincs kétségem afelől, hogy ezúttal is Antall József józanságára volt szükség ahhoz, hogy ne keveredjünk háborúba a szomszédainkkal.

Amikor a magyar rendszerváltás okainak megértésére törekszünk, és jövőbeli esélyeit latolgatjuk, abból a – tágabb térségünk egészében tudatosult – tapasztalatból indulhatunk ki, amely szerint az ezredforduló világfolyamatai politikai káoszba torokollanak, ha a globális és a nemzetállami struktúrák rendezőelvei egymás ellenében fejtik ki hatásukat. A politikai ideológiák nyelvén azt jelenti ez, hogy a (szovjet típusú) kommunizmus világhatalmi pozíciójának összeomlása után „talpon maradt” *uralkodó eszmék* (Eötvös József) – a liberalizmus és a nacionalizmus – egyikének sincs esélye a végső győzelemre. A nemzetállamok szuverenitásigénye *ma már* értelmezhetetlen a globális struktúrákba való betagolódás szándéka nélkül, a terjeszkedő államszövetségek pedig saját magukat gyengítik, ha tagjaik autonómiájának felszámolására törekszenek. Térségünkben éppen a magyarországi fejlemények szolgálnak a legtöbb érvelésnek az alaptételnek az elfogadásához.

A kelet-közép-európai rendszerváltozás negyed százados történetének – a nézőpontunktól függően – alapvetően kétféle értelmezése lehet. Tekinthetünk rá úgy mint epizodikus jelenségre, amely a globális világregend születését ünneplő nagy tűzijátékban utoljára villantotta fel egy ezerarcú történelmi táj káprázató sokszínűségét; de szemlélhetjük úgy is, mint egy olyan új világkorszak kezdetét, amely a társadalmi szerveződés történeti formáinak – az izoláltak és a kiterjedtek, a nemzetállamnak és a birodalminak, a lokálisnak és a globálisnak – konfliktusokat oldó, termékeny szintézisét érleli. Amikor ennek a világfolyamatnak a Magyarországra specifikusan jellemző sajátosságait vizsgáljuk, egyúttal arra is választ keresünk: van-e *kölcsönhatás* a globális politikai térben és a nemzeti társadalmakban zajló folyamatok között. Nemcsak az a kérdés tudniillik, hogy a XXI. század hagy-e mozgásteret a nemzetállami *politikai* törekvések számára, hanem az is, hogy a nemzeti társadalmak *kulturális* emlékezetének és kollektív *identitásának* lehet-e még szerepe az emberi közösségek formálásában. Vajon eljutottunk-e a posztmodern kornak abba a fázisába, amelyben a *nemzetállamok* önszabályozó rendszerei már versenyképtelenné váltak a nagyobb struktúrák működési mechanizmusaival szemben (s csupán lebontásuk, leépítésük igényel politikai óvatosságot?!), avagy éppen ez utóbbiak kontra-produktívnak, diszfunkcionálisnak bizonyuló működése vetíti előre a tradicionális közösségekre épülő autonóm struktúrák reneszánszát?

JEGYZETEK

- 1 Oplatka András: Németh Miklós. Helikon, 2014. 187.
- 2 Uo.: 186.
- 3 Ld. többek között: Az MDF választási vereségének tanulságai. In: Középkedzés. Mundus, Bp., 1–19; Rendszerváltó liberálisaink, Életünk, 2015/5. 7-17.
- 4 Ld.: Németh M. Im.: 230.
- 5 Helyünk Európában. Szerk.: Ring Éva; Magvető Kiadó, Bp., 1987. I-II.
- 6 Ma már így látja ezt Tamás Gáspár Miklós, a szabad demokraták egykori véleményvezére is. A Magyar Nemzet 2016. március 5-i számában így nyilatkozott erről: „Naiv voltam. [...] Tele voltam illúziókkal. [...] Éppoly vak voltam a liberális kapitalizmus vétkével szemben, mint a fanatikus bolsevikok Sztálin bűneit tekintve.”
- 7 Jürgen Habermas: Válogatott tanulmányok. Atlantisz, Bp., 1994. 235. In.: Varga Károly: Fénykör – Értékszociológia, nemzetstratégia. Akadémiai Kiadó, Bp., 101.
- 8 Varga Károly: uo. 281.
- 9 Uo. 431.
- 10 A modernizáció, a rendszerváltás és a magyar valóság. Társadalomkutatás, 2009/4.) Vargaim.: 431.)
- 11 A Habermasszal vitatkozó Daniel Bell álláspontja. Uo.: 432
- 12 A Világkockázat-társadalomszerzőjét, Ulrich Becket idézi Varga Károly. Uo. 430.
- 13 Daniel Bell tézise. Uo. 431.
- 14 Ld: Vass Csaba: A hermeneutikai hatalomról. In: Vass Csaba: Hatalom, szakralitás, kommunikáció. Kölcsény Füzetek XIII. Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsény Intézete, Bp., 2005. 255-279.
- 15 Vass Csaba: uo.: 276.
- 16 Németh Miklós miniszterelnök visszaemlékezése. Ld.: Oplatka András: Németh Miklós. Helikon Kiadó, 2014. 287-288.
- 17 Uo.: 164.
- 18 Uo.: 165.
- 19 Uo.: 121.
- 20 Uo.: 224.
- 21 Horváth István: Az elszalasztott lehetőség. A magyar–német kapcsolatok 1989–1991. Corvina, 2009. 175.
- 22 Matolcsy György: Amerikai Birodalom. Válasz Könyvkiadó, 2004. 264-265.
- 23 Prugberger Tamás: A globalizáció és hatása a gazdaságra valamint a foglalkoztatásra; Kézirat
- 24 Körösi András: Demokráciadeficit, föderalizmus, szuverenitás. In.: Magyarország ma és holnap. Esszék országunkról és a táguló világról. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2007. 193. Körösi hivatkozásának forrása: Plattner, F. Marc: Competing Goals, Conflicting Perspectives’ Journal of Democracy, Vol 14, No.4., October 2003, 42-56.o.)
- 25 Király Miklós: Európai Unió és kultúra. Uo.: 228.
- 26 Frank Thomas tétele. Ld.: A szuverenitás káprázata. Politikai kutatások központja, Korridor, Bp., 1996., 252.
- 27 Közös rendelkezések, 3. cikk.
- 28 Gazdaság és monetáris politika
- 29 151. cikk
- 30 Reinhart Koselleck: Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. Józsefvárosi tankönyvek, 1997. Bp., 90.